

דתישבו

פרשת בחוקותי, תשע"ט, מספר 1319

ל"ג בעומר – היה או לא היה?

חיים בורגנסקי

יום של הפוגה במנהגי האבלות, שלאחריו המשיכה האבלות עד חג השבועות. לא ניתן ליישב את המסורת על הפסקת מותם של תלמידי ר' עקיבא בל"ג בעומר עם העובדה שהאבל ממשיך עד שבועות, ולכן היה צורך בהסברים אחרים בנוגע לל"ג בעומר. המהר"ל, למשל, בהסבר מורכב, הסביר שהתלמידים מתו עד שבועות, אולם רק בימים שאומרים בהם "תחנון". על פי חישובו יש לאורך הספירה שבעה עשר ימים בהם לא אומרים "תחנון", וממילא יוצא שהתלמידים מתו במשך שלושים ושנים ימים. כדי לציין את העובדה הזו קבעו את היום השלושים ושלושה כיום שמחה. על פי הסבר זה מצויין ל"ג בעומר כיום שמחה אף על פי שתלמידי ר' עקיבא מתו גם ביום הזה, שהרי הוא יום שאמרו בו "תחנון"! זה אחד הדברים התמוהים שבהסבר המהר"ל, בנוסף לעובדה שגם החישוב שלו אינו עולה יפה, בדומה לחישוב של הראב"ן.⁴ ברור, אם כן, שגם ההסבר הזה הוא הסבר שבדיעבד, וקשה להניח שבגללו נוצר ל"ג בעומר. כך גם הסברים אחרים שהופיעו אז, כאזכור של נס כלשהו שארע ביום הזה, בלי ציון הנס עצמו.

לקראת סוף המאה ה-16 קיבל ל"ג בעומר משמעות חדשה המפרנסת אותו עד היום: יומו של ר' שמעון בר יוחאי. קיימות מסורות שונות בדבר מהותו של הקשר בין רשב"י לבין ל"ג בעומר, בשנים הראשונות הקשר לא הוסבר, ולאחר מכן הופיע הסבר שזהו יום פטירתו של רשב"י. היו שטענו שזהו היום שהחל ללמוד בו תורה, היו שהציעו שזה היום בו יצא מהמערה, והיה אפילו מי שכתב שזהו יום חתונתו, מה שמסביר את ריבוי החתונות בל"ג בעומר. חשוב לציין שאין כל מקור קדום לקישור בין רשב"י לבין ל"ג בעומר, למרות שיש טוענים, בטעות גמורה, שהדבר מצוי בספר הזהר.

במאמר שפרסם אברהם יערי,⁵ הוא טוען שהקשר בין ל"ג בעומר לר' שמעון בר יוחאי נוצר במחצית השניה של המאה ה-16. עד אותה

כידוע,¹ התלמוד הבבלי במסכת יבמות (סב ע"ב) ומדרש קהלת (יא, א) מציינים את הימים שבין פסח לעצרת (שבועות) כימים בהם מתו תלמידי ר' עקיבא הראשונים. בתקופת הגאונים אנו נתקלים לראשונה במנהגי אבלות בימים שבין פסח לבין שבועות, שהמפורסם בהם הוא המנהג שלא להנשא בין פסח לעצרת.² המקורות מתקופת הגאונים מתייחסים לכל התקופה שמפסח לשבועות בעקבות המקורות הראשונים שציינו שמותם של תלמידי ר' עקיבא התרחש בתקופה הזו.

והנה, החל מהמאה ה-12 (ואולי קודם לכן) אנחנו מוצאים כי יהודי פרובנס וצרפת נהגו לסיים את אבלותם בל"ג בעומר, בניגוד למסורת הגאונים המבוססת על התלמוד הבבלי. חריגה זו מן המסורת הזקיקה הסבר, והוא נמצא בדברי ר' אברהם בר נתן (הראב"ן), המעיד על שמועה ששמע בדבר קיומו של כתב-יד ספרדי של הבבלי ביבמות, בו כתוב שתלמידי ר' עקיבא מתו "עד פרוס העצרת", ולא "עד העצרת" כמו שכתוב בנוסח שלנו. "פרוס העצרת", מסביר הראב"ן, הוא מועד החל חמישה עשר יום לפני העצרת, בל"ג בעומר. אם כן, לפי הנוסח הזה פסקו התלמידים למות בל"ג בעומר, ולכן שמחים בו.³

הסברו של הראב"ן בעייתי הן בשל כך שזו עדות משמועה על קיומו של כתב יד עלום, שאיש, כולל הראב"ן עצמו, לא ראה, והן בשל כך שחשבונו של הראב"ן אינו עולה יפה, שכן ל"ג בעומר אינו חל חמישה עשר יום לפני העצרת אלא שבעה עשר יום לפני! יש להניח, אם כן, שהסברו של ראב"ן הוא הסבר שבדיעבד, המנסה ליישב את המסורת של ל"ג בעומר עם המקורות המוכרים, אולם לא מחמת הסבר זה נוצר ל"ג בעומר.

באשכנז נהגה האבלות בספירת העומר עד לחג השבועות. עם זאת, המסורת בדבר יחודו של ל"ג בעומר חדרה גם לשם, ול"ג בעומר היווה

* הרב ד"ר חיים בורגנסקי, המחלקה לתלמוד, אוניברסיטת בר אילן ורב הישוב הושעיה

¹ אמר הכותב: רבות מאוד נכתב על ספירת העומר ועל ל"ג בעומר בספרות המנהג ובספרות המחקר. לא היה מקום להרחיב כאן מעבר למה שכתבתי.

² **תשובות הגאונים** - שערי תשובה סימן רעח.

³ ספר המנהגי, הלכות אירוסין ונישואין, סימן קה.

⁴ ספר מהר"ל (מנהגים) דיני הימים שבין פסח לשבועות, [ז].

⁵ יערי אברהם, "תולדות ההילולא במירון", תרביץ לא (תשכ"ב), עמ' 72-101. הדברים בקשר למירון לקוחים בעיקרם מהמאמר שלו.

התשע עשרה, כשהופיעו טענות שתלמידי ר' עקיבא שמתו במגפה היו בעצם לוחמי בר כוכבא שנהרגו במרד נגד הרומאים,⁸ אלא שהתלמוד הבבלי הסתיר את הדבר. אם התלמידים המתים הם מורדי בר כוכבא, הרי צריך לקשור את ל"ג בעומר לאותו מרד, ויותר מזה, למצוא עילה לחגיגה הקשורה למרד במועד זה.

צריך להודות שיש נקודות דמיון מסוימות בין רשב"י לבין שמעון בן כוסיבא (בר כוכבא): שניהם חיו באותה תקופה; שניהם התנגדו לרומאים; שניהם קשורים לר' עקיבא, ולשניהם קראו 'שמעון'... ממש כמו שהירושלמים חגגו את חגיגת שמעון הצדיק בל"ג בעומר, חגגו הציונים החילונים לשמעון בר כוכבא.

ל"ג בעומר נבנה מחדש סביב המרד וסביב דמותו של בר כוכבא. מדורות הזכרון לרשב"י הפכו מדורות המרד, ול"ג בעומר הפך להיות יום נצחוננו של בר כוכבא. בר כוכבא "הורכב" על אריה, ברח מהשבי וקיבל גם "עיני זהר" (האם רמיזה לס' הזהר המיוחס לרשב"י?), כשירו המפורסם של לוי קיפניס.

מבחינה היסטורית הכל עורבא פרח. אין כל בסיס לקשר בין ימי ספירת העומר למרד בר כוכבא שנמשך כשלוש שנים. ל"ג בעומר כמציין נצחון של בר כוכבא אינו סביר, שהרי ל"ג בעומר הופיע רק במאה ה-11 בפרובנס, ומה לפרובנס ולמרד בר כוכבא? ובכלל, מרד בר כוכבא נכשל כשלון חרוץ, והמסורת המשנאית מציינת את מרד בר כוכבא בתשעה באב, שהוא מועד נפילת ביתר, בירת המרד.

מה למדנו, אם כן? שבימי הביניים מופיע בפרובנס ל"ג בעומר כיום הפסקת אבלות. משם הוא מתפשט בתפוצות ישראל, ובמקומות מסוימים ובזמנים מסוימים הוא מקבל משמעויות שונות, שלאף אחת מהן אין סימוכין כלשהם. ממועד המציין את סיום מותם של תלמידי ר' עקיבא ומסיים את האבלות הוא הופך ליום המסמל את משכה של המגפה וכך הוא מתאים למסגרת האבלות האשכנזית. לאחר מכן הוא פותר את "בעיית" ההילולה החסרה בארץ ישראל, ולבסוף – הוא משמש נדבך בבניית האתוס הציוני בראשית ימיו, בהיותו יום המציין את הנצחון של בר כוכבא, נצחון שלא היה ולא נברא.

אפשר לראות בל"ג בעומר דוגמה (קיצונית, אולי) לתהליך היסטורי קבוע, בו חג מחפש משמעות. בצורה דומה הפך שמיני עצרת ליום שמחת תורה, מתוך הצורך להעניק משמעות ל"תשיעי עצרת" של בבל, ולקבוע מועד בבלי לתחילת מחזור הקריאה בתורה. בתהליך דומה, במישור אחר, הפך ט"ו בשבט לחג נטיעות ציוני,

תקופה היתה נהוגה הילולה על קברו של שמואל הנביא סמוך לירושלים בכל שנה בכח' באייר, מועד פטירתו על פי המסורת. הילולה זו נפסקה בלחץ המוסלמים במחצית השניה של המאה ה-16. סמוך למועד זה הופיעה הילולה חדשה בל"ג בעומר על קברו של ר' שמעון בר יוחאי במירון, שמאפייניה דמו מאוד לתיאורים של הילולת שמואל הנביא, כולל הדלקת מדורה, עריכת תספורת לילדים ועוד. לכן מניח יערי שההילולה החדשה במירון שימשה תחליף להילולה על קבר שמואל הנביא. כאמור למעלה, הסברים שונים ניתנו לקשר שבין ל"ג בעומר להילולה על קבר הרשב"י, אולם לפי יערי מלכתחילה הוא נוצר מתוך מפגש בין יום חגיגי שאין לו תוכן ממשי, מצד אחד, והילולה עממית שאיבדה את זמנה ומקומה המקוריים, מצד שני. ההילולה מצאה מקום בקבר אחר, המיוחס לרשב"י, ובזמן אחר – יום ל"ג בעומר הזקוק למשמעות, וכך נוצרה תוצאה ששני הצדדים "הרוויחו" ממנה.

המסורת הקשורה למירון ולרשב"י הפכה עם השנים למסורת מרכזית בארץ ישראל ובמקומות אחרים. בארץ ישראל ובצפון אפריקה פשט מנהג להדליק מדורה מחוץ לבית הכנסת או מגורות שמן מיוחדות בבית הכנסת לזכר רבי שמעון בר יוחאי, מעין תחליף להילולה שבמירון. במקומות מסוימים הנהיגו הילולה אלטרנטיבית על קברם של צדיקים אחרים. כך, למשל, ידועה ההילולה במקום המיוחס לקבר שמעון הצדיק בירושלים. מי שלא נסע להילולה במירון, שהיתה הילולה ארץ ישראלית חשובה, עשה לעצמו הילולה מקומית בירושלים, בקברו של שמעון אחר – שמעון הצדיק, שחי כשלוש מאות שנה לפחות לפני רשב"י. להילולה בקבר שמעון הצדיק היו אותם מאפיינים כמו לזו שבמירון: מוזיקה מיוחדת, תספורת לילדים ומדורה. אנו מכירים הילולות מקבילות גם באי ג'רבא, בלוב ועוד, וחלקן הועתקו גם לישראל. המדורות "שלנו", אם כן, יסודן באמונה שביום הזה מת רשב"י.⁶

כאשר הופיעה התנועה הציונית, למעלה משלוש מאות שנה אחרי של"ג בעומר נקשר לרשב"י, היא התקשתה להזדהות עם המסורת הזו. רשב"י, גיבורה של המיסטיקה היהודית, מי שסופר עליו את סיפור המערה ובעיקר את סיפור היציאה ממנה, על פיו הוא שרף במבטו את מי שחרש וזרע בשדה בגלל שלא עסק בתורה,⁷ לא היה יכול להיות גיבורה של הציונות החילונית שראתה בחיי עמל חקלאיים יסוד להקמתו של ישוב יהודי בארץ.

כאן נכנס לסיפור בר כוכבא כתחליף לבר יוחאי. המצע לכניסה הזו מצוי כבר במאה

⁸ דוגמה לגישה זו ראה: ארץ ישראל מחורבן בית שני ועד הכיבוש המוסלמי, כך ראשון (בעריכת צבי ברס, שמואל ספראי, יורם צפירי, מנחם שטרן), עמ' 57-58.

⁶ על מנהגים אלה נכתב רבות. ראו, למשל, את סיכומי הנרחבים של יום טוב לוינסקי בתוך ספר המוערים, כך ז (בעריכת י"ט לוינסקי), תל אביב, תש"ז, בחלק המוקדש לל"ג בעומר.
⁷ ראו, למשל, בבלי שבת לג ע"ב.

על ידי המוני אנשים שמציינים את היום. חשוב לדעת כי אלו העדפות ערכיות, לא היסטוריות, ואם תקראו (ואלה דברים נפוצים) כתיבה חרדית הלועגת לבר כוכבא ומאדירה את בר יוחאי, אין זה אומר שמסורת בר יוחאי נכונה יותר בבסיסה ההיסטורית.

אלה הנתונים ההיסטוריים, אולם מהי ה"אמת"? האם רק האמת ההיסטורית (שכאן איננה ברורה כלל) נכונה, ואין "אמת" אחרת? או, אולי, התוכן ה"אמיתי" הוא התוכן אותו מטעינים החוגגים עצמם, בלי קשר למקורות ההיסטוריים?

ובמידה מסויימת דבר דומה קרה לחג השבועות המקראי והתנאי כאשר הפך לחג המציין את מתן תורה באחד הדורות שאחרי החורבן.

אף שהדגשתי את רפיפות הקשר שבין בר כוכבא ול"ג בעומר, מבחינה היסטורית אין הבדל עקרוני בין המשמעות "הבר יוחאית" של היום הזה לבין המשמעות "הבר כוכבאית" של היום הזה, שכן שניהם נוצרו מתוך צורך למלא בתוכן ומשמעות יום מסויים. זה – של יהודי ארץ ישראל בסוף המאה השש עשרה, וזה – של ציוני ארץ ישראל בתחילת המאה העשרים. לשניהם בסיס היסטורי מפוקפק, אבל הווה ממשי שנוצר

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

[הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף